

Tivi kəndinin onomastik vahidlərinin linqvistik xüsusiyyətləri

Sərdar Zeynal

filologiya elmləri doktoru

ADPU, Müasir Azərbaycan dili kafedrası

Xülasə

Məqalədə Naxçıvan MR Ordubad rayonunun, Tivi kəndinə aid olan onomastik vahidlərin linqvistik xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Tivi kəndinə aid ərazilərdə olan yer – yurd adlarının hər birində bir tarix, bir rəvayət, bir qəhrəmanlıq dastanı gizlənilir. Babalarımızın tarixi keçmişini özlərində yaşadan bu adların toplanması və izahı bir çox üstüörtülü məqamların aydınlaşdırılıb ortaya çıxarılmasında, bəlkə də, müstəsna əhəmiyyətə malik olacaqdır. Və bu adların izahı onların əski türk sözlərindən ibarət olduğunu, bu torpaqların bizim ulu babalarımız olan qədim türk tayfalarının əbədi məskəni olduğunu bir daha təsdiq edəcəkdir. Nəzərdən keçirmək istədiyimiz toponimlərin izahına başlayarkən biz akademik Azad Qurbanovun fikirlərini və toponimlərə aid bölgüsünü, əsas götürərək bu işi yerinə yetirməyə çalışacağıq. Akademik bu sahədən bəhs edərkən yazır: “Toponimlərin genetik və etnolinqvistik təhlili göstərir ki, müxtəlif dövrlərdə coğrafi obyektlərin adlandırılmasında müəyyən meyillər olmuşdur. Belə ki, yaşayış məskənləri və başqa yer adları müəyyən dövrdə ancaq hər hansı bir şəxsin adını daşımışdır. Başqa bir dövrdə bu adlandırma tayfa və qəbilələrin adı əsasında formalaşmışdır. Beləliklə yer adları şəxs, tayfa, qəbilə, heyvan, bitki, səma cisimləri, su obyektlərinin və s.adını daşımaqla ortaya çıxarılmışdır”. [1,322] Akademik əmələ gəlmə yollarını nəzərə almaqla toponimləri antroponimlər, etnotoponimlər, hidroponimlər, zootoponimlər, fitotoponimlər, ictimai- siyasi xarakterli toponimlər, memuar – xatirə toponimləri, kosmotoponimlər və təsviri toponimlər adı altında doqquz qrupa ayırmışdır. Bu bölgüyə əsaslandıqda görürük ki, Tivi kəndi ərazisinə aid olan toponimlərin əksəriyyətini antroponimlər və təsviri toponimlər təşkil edir. Tivi sözü Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğət – it türk” (1072) əsərində verilmiş 318 atalar sözü və məsələlərindən birinin tərkibində (Tivi boynu əgri tir - Dəvə boynuna əyri deyirlər) dəvə mənasında işlənmişdir. Tivi kəndinin yatmış dəvəyə bənzər Sarı qayanın ətəyində yerləşdiyindən, ola bilsin ki, ona verilən bu ad elə o yatmış dəvəyə bənzədilən Sarı qayanın formasına oxşadılaraq verilmişdir.

Açar sözlər: oronim, oykonim, onomastik vahid, hidronim, linqvistika

Лингвистические особенности ономастических единиц деревни Тиви

Резюме:

В статье описаны лингвистические особенности ономастических подразделений Ордубадского района Нахчыванской АР, с. Тиви.

Расположенный на территории села Тиви, каждое из названий страны скрывает историю, легенду, героический эпос. Сбор и объяснение имен этих предков из исторического прошлого их предков, вероятно, будет иметь исключительное значение для выяснения и выявления многих поверхностных моментов. И объяснение этих имен еще раз подтверждает, что это древнетюркские слова, и что эти земли - вечная обитель наших великих предков.

Когда мы начнем объяснять топонимы, которые мы хотим рассмотреть, мы попытаемся сделать это, основываясь на взглядах и разногласиях академика Азада Гурбанова. Говоря об этой области, академик пишет: «Генетический и этнолингвистический анализ топонимов показывает, что в разное время существовали определенные тенденции в наименовании географических объектов. Таким образом, названия населенных пунктов и других мест назывались только именем какого-либо человека в какое-то время. В другое время это имя было сформировано на основе названий племен и племен. Таким образом, названия мест были выявлены путем переноса людей, племен, племен, животных, растений, небесных тел, водоемов и так далее ». [Тысяча триста двадцать два]

Топонимы с учетом академического образования подразделяются на девять групп под названием антропонимы, этнопонимы, гидропонимы, зоотопонимы, фитопонимы, социально-политические топонимы, мемуоны, топонимы, космопонимы и описательные топонимы. Исходя из этой области, мы видим, что большинство топонимов в деревне Тиви являются антропонимами и описательными топонимами.

Слово Тиви используется в качестве верблюда в одной из 318 пословиц и слов (скручивание шеи верблюда - шея верблюда) в «Дивану лукате» Махмуда Кашгари - «Тюрк» (1072). Деревня Тиви расположена у подножия Желтой скалы, которая напоминает спящего верблюда.

Ключевые слова: *ороним, унция, ономастическая единица, гидроним, лингвистика*

Linguistic view of the Tivi village onomastic units

Summary:

The article deals with linguistic features of the onomastic units belonging to Tivi village of Nakhcivan AR, Ordubad region.

Located in the territory of Tivi village, each of the names of the country hides a history, a legend, a heroic epic. The collection and explanation of these ancestors' names from their ancestors' historical past will probably have exceptional significance in clarifying and exposing many superficial points. And the explanation of these names once again confirms that they are ancient Turkic words, and that these lands are the eternal abode of our great ancestors.

As we begin to explain the toponyms that we want to review, we will try to do this by basing on the views and division of the academician Azad Gurbanov. Speaking of this field, the academician writes: "Genetic and ethnolinguistic analysis of toponyms shows that at different times there were certain trends in naming geographical objects. Thus, the names of settlements and other places have only been given the name of any person at some time. At another time, this name was formed on the basis of the names of the tribes and tribes. Thus, the names of the places have been revealed by carrying persons, tribes, animals, plants, celestial bodies, water bodies and so on".

The toponyms, taking into account academic formation, are divided into nine groups under the name of anthroponyms, etnotoponyms, hydroponyms, zootoponyms, phytotoponyms, sociopolitical toponyms, memoons, toponymy, cosmotoponyms, and descriptive toponyms. Based on this area, we can see that most of the toponyms in the Tivi village are antroponim and descriptive toponyms.

The word Tivi is used as a camel in one of the 318 proverbs and words (twisting the neck of the camel - the camel's neck) in Mahmud Kashghari's *Divanu luqat - it Turk* (1072). The Tivi village is located at the foot of the Yellow Rock, which resembles a sleeping camel.

Key words: *oronim, oikony, onomastik unit, hydronym, linguistics*

ANNOTASIYA:

Bu yazıda biz Ordubad rayonunun ərazisində yerləşən, öz zəngin keçmişi, qonaqpərvərliyi və füsunkar gözəlliyi ilə görənlərin yaddaşından əbədi olaraq silinməyən Tivi kəndi ərazisinə daxil olan toponimlərdən bəhs edəcəyik.

Tivi kəndinə aid ərazilərdə olan yer – yurd adlarının hər birində bir tarix, bir rəvayət, bir qəhrəmanlıq dastanı gizlənidir. Babalarımızın tarixi keçmişini özlərində yaşadan bu adların toplanması və izahı bir çox üstüörtülü məqamların aydınlaşdırılıb ortaya çıxarılmasında, bəlkə də, müstəsna əhəmiyyətə malik olacaqdır. Və bu adların izahı onların əski türk sözlərindən ibarət olduğunu, bu

torpaqların bizim ulu babalarımız olan qədim türk tayfalarının əbədi məskəni olduğunu bir daha təsdiq edəcəkdir.

GİRİŞ:

Dərindən fikirləşəndə görürük ki, dünyada gözlə görünən, yaxud, gözlə görünməyən nə varsa hamısı sözdür, sözdən ibarətdir. Söz olmasa, nə dağı dağdan, nə bulağı bulaqdan, nə də insanı insandan ayırmaq mümkün olar. Həyatda hər nə varsa, hər hansı birini tapmaqda ilk növbədə köməyimizə çatan söz olur. Ən yüksək zirvədən tutmuş, ən kiçik nöqtəni belə tapmaqda köməyimizə ilk çatan söz olur. O söz ki, onun arxasında insan dayanır, çay dayanır, bulaq, dağ, qaya, ağır dayanır. Bir balaca düşüncəyə daldıqda görürük ki, ətrafımızdakılarla bərabər, özümüz də sözlük, sözdən ibarətlik. Hər bir kəsin kimliyinin, nəçiliyinin hansı peşə sahibi olduğunu, harada yaşadığının önündə söz dayanır. Biz o sözdən tutub axtardığımız nöqtənin kəşfinə nail oluruq.

Bizi dünyada yaşadan digər xalqlardan seçən, fərqləndirən, özəlliyimizi, gözəlliyimizi ortaya qoyan, onu qabarıq şəkildə nəzərə çarpdıran da sözlərimiz – həmin sözlərdən ibarət olan dilimizdir. Dilimizi təşkil edən sözlər isə ifadə etdikləri mənaya, mənə yaxınlığına, bir – birinə oxşar, eyni məzmun daşıyan varlıq və anlayışları bildirmək cəhətdən müəyyən qruplara bölünür, müxtəlif anlayışlar adı altında qruplaşdırılıb aydınlaşdırılırlar. Bunların hamısı birlikdə isə Azərbaycan ədəbi dilinin onomastik sistemində öz əksini tapıb aydınlaşdırılır T.İ. Hacıyev, A.M. Qurbanov, Q.İ. Məşədiyev, E. Əzizov və digərlərinin adını fəxrətlə çəkə bilərik.

Bu yazıda biz Ordubad rayonunun ərazisində yerləşən, öz zəngin keçmişi, qonaqpərvərliyi və füsunkar gözəlliyi ilə görənlərin yaddaşından əbədi olaraq silinməyən Tivi kəndi ərazisinə daxil olan toponimlərdən bəhs edəcəyik.

Tivi kəndinə aid ərazilərdə olan yer – yurd adlarının hər birində bir tarix, bir rəvayət, bir qəhrəmanlıq dastanı gizlənilir. Babalarımızın tarixi keçmişini özlərində yaşadan bu adların toplanması və izahı bir çox üstüörtülü məqamların aydınlaşdırılıb ortaya çıxarılmasında, bəlkə də, müstəsna əhəmiyyətə malik olacaqdır. Və bu adların izahı onların əski türk sözlərindən ibarət olduğunu, bu torpaqların bizim ulu babalarımız olan qədim türk tayfalarının əbədi məskəni olduğunu bir daha təsdiq edəcəkdir.

Nəzərdən keçirmək istədiyimiz toponimlərin izahına başlayarkən biz akademik Azad Qurbanovun fikirlərini və toponimlərə aid bölgüsünü, əsas götürərək bu işi yerinə yetirməyə çalışacağıq. Akademik bu sahədən bəhs edərkən yazır: “Toponimlərin genetik və etnolinqvistik təhlili göstərir ki, müxtəlif dövrlərdə coğrafi obyektlərin adlandırılmasında müəyyən meyllər olmuşdur. Belə ki, yaşayış məskənləri və başqa yer adları müəyyən dövrdə ancaq hər hansı bir şəxsin adını daşımışdır. Başqa bir dövrdə bu adlandırma tayfa və qəbilələrin adı əsasında formalaşmışdır. Beləliklə yer adları şəxs, tayfa,

qəbilə, heyvan, bitki, səma cisimləri, su obyektlərinin və s.adını daşımaqla ortaya çıxarılmışdır”. [1,322]

Akademik əmələ gəlmə yollarını nəzərə almaqla toponimləri antroponimlər, etnotoponimlər, hidroponimlər, zootoponimlər, fitotoponimlər, ictimai- siyasi xarakterli toponimlər, memuar – xatirə toponimləri, kosmotoponimlər və təsviri toponimlər adı altında doqquz qrupa ayırmışdır. Bu bölgüyə əsaslandıqda görürük ki, Tivi kəndi ərazisinə aid olan toponimlərin əksəriyyətini antroponimlər və təsviri toponimlər təşkil edir.

Tivi sözü Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğət – it türk” (1072) əsərində verilmiş 318 atalar sözü və məsələlərindən birinin tərkibində (Tivi boynu əgri tir - Dəvə boynuna əyri deyirlər) dəvə mənasında işlənmişdir. Tivi kəndinin yatmış dəvəyə bənzər Sarı qayanın ətəyində yerləşdiyindən, ola bilsin ki, ona verilən bu ad elə o yatmış dəvəyə bənzədilən Sarı qayanın formasına oxşadılaraq verilmişdir. Mən təhsil aldığım illərdə bu atalar sözü Tivi boynu əgri tir (Dəvə boynuna əyri deyirlər). Naxçıvanda şəhərində yerləşən Tarix muzeyinin qarşısından bir şüar kimi yazılıb asılmışdı. Gözəl şairimiz Sabir Rüstəmxanlıın qələmə aldığı ”Ömür kitabı” adlı nəsr əsərində isə bu atalar sözü kitabın bolmələrindən birində epigraf kimi verilmişdir. (Tivi adının işlənmə arealının çox geniş olması, bu adda şəhər və kəndlərin çox qədim tarixə malik olması haqqında xeyli materiallar vardır ki, bunlardan sonrakı yazılarımızda bəhs edəcəyik).

Tivi kəndi məşhur Gəmiqaya zirvəsi ilə bir aşırımla birləşən Qara pir və Bibqətəl zirvələrinin ələklərindən axıb gələn bulaqların suyundan yaranan Xırda çayın sağ və sol sahillərində yerləşir. Əhalisinin sayına görə Ordubad rayonunun üçüncü böyük kəndi sayılır. 1727 – ci il tarixli “Naxçıvan sabcağının müfəssət dəftəri”ndə adı çəkilən bu kəndin o zamanlar Azadiciran nahiyəsinə aid olduğu ildə 7199 ağça vergi verdiyi qeyd olunur. Onun ətrafında yerləşdiyi qeyd edilən bu gün də qəbristanlıqları qalan, Dəmirçi, Puççu, Sürcü, İslami kəndləri haqqında isə heç bir məlumat yoxdur. “Naxçıvan sancağının müfəssət dəftəri”ndə “İslami” kəndinin adı çəkilsə də, “Müfəssət dəftər”də Dəmirçi və Puççu kəndləri haqqında heç bir məlumat verilməmişdir. Ola bilsin ki, türklər bu “müfəssət dəftəri”tərtib etdikləri dildən çox – çox əvvəllər bu kəndlər yer üzündən silinmişdir.

Bunu şümləmə zamanı həmin ərazilərdə misdən hazırlanmış, üzərinə kor təbii şəkildə və kobud formada vurulmuş naxışlar da təsdiq edir.

Akademik A. Qurbanov toponimlərlə bağlı yazır: “Dilimizdəki toponimik vahidlər əks etdirdiyi obyektin görünüşü və xüsusiyyətinə görə bölünür”.

1.Oronimlər – relyef quruluşu formalarının (dağ, təpə, dərə, aşırım) adını bildirən onomastik vahidlər.

2. Oykonimlər – yaşayış məntəqələrinin adı (A. Qurbanov MAƏB “Maarif” nəşriyyatı 1985, səh, 258).

Tivi kəndinin ərazisində yerləşən yer – yurd adlarının əksəriyyəti onların relyef quruluşu və formalarına görə verilmişdir. Məsələn:

Gen dəre - Qarapır dağının arxasında yerləşir, bir tərəfi dağın döşü ilə Xırda şayın mənbəyini, digər bir tərəfi isə Nazağanın arxası ilə Astanalıbəy darı əkəni bir – birinə birləşdirir. “Gen” və “dəre” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qaranlıq dəre - dərin olduğundan işıqlıq dərəcəsi düzənlik sahələrdən müəyyən qədər fərqləndiyinə görə belə adlandırılır. Qaranlıq və dəre sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Sarı dəre - torpağının rənginə görə belə adlandırılan sarı, sifəti ilə dəre isminin birləşməsi vasitəsi ilə əmələ gələn oronim.

Qızıllı bulaq – hansı əlamətlərinə görə belə adlandırılan bu dərenin kənarında sonralar “Ağdəre” adlanan qəsəbə salınmış və Bibqətəl dağının ətəyində qazılmış şaxtalardan əldə olunmuş qızıl, gümüş, mis burada istifadəyə verilmiş fabrikdə istehsal olunmuşdur. Birinci növ təyini söz birləşməsindən ibarət olan bu toponimin birinci tərəfi qızıl ismi ilə “lı” sifətdüzəldən şəkilçisinin birləşməsi, ikinci tərəfi isə bulaq sözündən ibarətdir.

Zəy dərəsi – Tivi kəndinin şimalında yerləşir. Burada “zəy” (İkiqat sulfat turşuları kristallarından ibarət daş) çıxdığına görə bura Zəy dərəsi adlanır . Ulu babalarımızdan başlayaraq son günlərə qədər buradan çıxan zəydən müxtəlif məişət işlərinin yerinə yetirilməsində istifadə olunurdu. Zəy də mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş dəre sözlərinin birləşməsindən əmələ gələn bu oronim öz işləkliyini bu gün də qoruyub saxlamaqdadır.

Tivi kəndinin ərazisinə daxil olan sahələrdə bir çox su mənbələri vardır ki, bunların axarı olmadığından bunlar bulaq yox, gözə adlanır. Gözə sözü Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində sulu, nəmiş otluq, yaşıllıq yer, rütubətli çəmənlik (III cild, səh.184) kimi aydınlaşdırılır. Tiviyə aid ərazilərdə isə ikinci tərəfi gözə sözündən ibarət olan bulaq adları indi də xalq tərəfindən istifadədədir.

Qanqallı gözə - qanqal ismi + lı sifətdüzəldən şəkilçi + gözə- çeşmə isminin birləşməsindən əmələ gələn bu onomastik vahid Bibqətəl dağının ətəyindən axan bulağa verilən addır. Gözə leksik vahidi yalnız axmaz su mənbələrinə aid olsa da, Qanqallı gözə gur suya malik bir bulaqdır. Ətrafında sıx tikanlı qanqallar bitdiyinə görə Qanqallı gözə adlanır.

Xan Pəri gözəsi – bu su mənbəyi Bibqətəl dağı ilə qabaq – qənşər dayanan Qarapır adlanan dağın döşündən çıxan su mənbəyinə verilən addır. Adında bir zənginlik, bir qədimlik yaşadan bu oronim xan ismi ilə Pəri antroponiminin birləşməsindən ibarət olub ikinci tərəfi gözə ismi ilə si

mənsubiyyət şəkilçisindən ibarət olan ikinci növ təyini söz birləşməsinin birinci tərəfini təşkil edir.

Cilliyin gözə - bu ad həmin gözəyə görünüşü, relyef quruluşuna görə verilən addır. Hər tərəfi çil otlarla örtülmüş sahənin riasından çıxdığına görə belə adlandırılmışdır. Birinci tərəfi ismin yiyəlik halında olan cillik , ikinci tərəfi gözə sözündən ibarət olan bu oronim əslində ikinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçisini itirmiş ikinci növ təyini söz birləşməsindən – cil – lik – in – göz- və ə mortemlərinə ibarətdir.

İstisyyun gözə - oronimi də söz birləşməsindən ibarətdir. Bu birləşmənin digər söz birləşmələrindən fərqi bu söz birləşməsinin birinci tərəfinin birinci növ təyini söz birləşməsindən ibarətdir. Gözənin suyu isti olduğuna görə bu cür adlandırılan gözə ən qarlı və şaxtalı havada belə ətrafında qar saxlamır, qar əriyib gedir.

Seyidməmmədin gözəsi - bu oronim üçüncü növ təyini söz birləşməsi şəklində formalaşmışdır. Birinci tərəfi mürəkkəb ad (Seyidməmməd) və yiyəlik hal şəkilçisi, ikinci tərəfi isə gözə sözü ilə üçüncü növ təkinin mənsubiyyət şəkilçilərindən ibarətdir. Gözənin yerləşdiyi yer Seyidməmməd adlı şəxsə aid olduğunda yer sahibinin adı söz birləşməsindən ibarət oronimin birinci tərəfi kimi çıxış etmişdir. Tivi kəndi ərazisinə aid olan oronimlərin bir çoxunun tərkibinin, ikinci tərəfini çeşmə sözü təşkil edir. Su mənbələrinin adlarını bildirən birləşmələrin tərkibində işlənən çeşmə sözü (yerin altından sızıb çıxan su mənbəyi, bulaq, qaynaq. Az dili izahlı lüğəti, dördüncü cild , səh.428) fars dilindən alınma olsa da, dialekt və şivələrdə fəal şəkildə işlənəkdədir. Bu su mənbələrinə verilən adların da əksəriyyəti onların relyef quruluşuna, formasına keyfiyyətinə görə verilən adlardan ibarətdir.

Cappa (çapma) çeşmə - birinci növ təyini söz birləşməsindən ibarət olan bu oronimin birinci tərəfi feilə ma şəkilçisinin artırılması yolu ilə düzələn düzəltmə sifət, ikinci tərəfi isə çeşmə sözündən ibarətdir. Su, dərin bir çapılmış – qazılmış yeri xatırladan yerə dolub heç yerə axmadığına görə çapma (cappa) çeşmə adlanır və Bibqətəl dağının Talanqarat ərazisinə yaxın tərəfdə yerləşir. Suyu həmişə olsa da, suyun çıxdığı və axdığı yer müəmma olaraq qalmaqdadır.

Dəli çeşmə - suyu bol, axma sürəti yüksək olan, adı birinci növ təyini söz birləşməsindən ibarət bu oronimə verilən ad , fikrin məcazi mənada işlədilən dəli sözü və çeşmə sözü birləşməsindən ibarətdir. Gur axmasına görə bu cür adlandırılan oronim ilin bütün fəsilərində sürətini azaltmadan qaynayıb axmaqdadır. Oronim dəli və çeşmə sözlərinin (sifət və isim) birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Kor çeşmə - gözü, axan yeri tez – tez dəyişən, bir yerdən yox, yan – yana bir neçə yerdən süzüb gələn çeşmə. Ola bilsin ki, daimi bir yerdən çıxmadığına görə, qaynayan yeri tez – tez dəyişdiyinə görə el arasında bir gözü (çıxan yeri) olmadığına görə məcazi formada belə adlandırılmışdır. Oronim məcazi mənada

işlənən kör sifəti və çeşmə isminin birləşməsindən əmələ gələn birinci növ təyini söz birləşməsindən ibarətdir. Kənd ərazisində suyu duzlu, şor olduğuna görə şor çeşmə oronimi də fəal surətdə işlənməkdədir.

Qoşa çeşmə - sadə sifətlə çeşmə isminin birləşməsindən əmələ gələn, birinci növ təyini söz birləşməsi şəklində formalaşan bu oronim relyef quruluşunun zahiri görünüşünə görə adlandırılmışdır. Kiçik bir ərazidə yerləşdiklərinə görə və yanaşı axdıqlarına görə el tərəfindən qoşa çeşmə birləşməsi adlandırılmışdır. Çeşmələrdən biri borular vasitəsilə kəndə gətirilsə də, həmin oykonim yenə də eyni adla “Qoşa çeşmə” adlandırılır.

Tivi ərazisində yerləşən bulaqlardan biri də Xan çeşməsi adlanır. Xan çeşməsinin adı xanlıqlar dövrü ilə əsləşsə də, ona nə üçün Xan çeşməsi deyildiyi haqda məlumat yoxdur. Əvvəllər kəndə gələn el yolunun üstündə yerləşən bu çeşmə öz quruluşu və suyunun dadı – tamı ilə ona yaxın yerləşən çeşmələrin əksəriyyətindən tamamilə fərqlənir. Ola bilsin ki, suyunun dadı – tamına görə, bəlkə də, xanlara layiq çeşmə mənasında işləndikdən sonra axırda gələn Xan çeşməsi hidronimi kimi formalaşmışdır. Birinci tərəfi xan ismi, ikinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş çeşmə sözünün birləşməsindən əmələ gələn bu söz birləşməsi bu gün də öz aktivliyini qorumaqdadır.

Tivi kəndi üç tərəfdən sıldırım uca dağlarla əhatə olunub. Kəndin günçıxan tərəfində Kiçik Qafqaz sıra dağlarının ən uca zirvəsi sayılan Qapıçıq aşırımı, Gəmiqaya zirvəsi dayanır. Hündürlüyü 3906 metr olan bu dağ öz quruluşu, coğrafi mövqeyi və görünüşü ilə daha maraqlıdır.

Bibqətəl dağı da Tivi kəndinin ərazisində Gəmiqaya zirvəsinə yaxın yerdə yerləşib. Hündürlüyü 2500 – 3000 metr arasında olan bu dağ ona bağlı olan silsilə dağ zirvələrinin ən yüksəyidir. Ən yüksək zirvəsi bu gün də pir kimi ziyarət olunur. Ola bilsin ki, dağın bu zirvəsi hər kəs üçün əlçatmaz olduğundan bura müqəddəs bir yer kimi ziyarət olunub. Həmin dağın ətəklərində qızıl, gümüş, molibden çıxarmaq üçün bir neçə saxta qazılmış, uzunluğu kilometrərlə ölçülən bu saxtalardan çıxarılan qızıl, gümüş, molibden və digər metalların istehsalı ilə uzun illər fəhlələr burada məşğul olmuşdur. Bu oronimin bibi və qətl sözlərindən əmələ gəlməsi, yaxud təkcə sadə söz olan Bibqətəl sadə sözündən ibarət olması haqqında konkret elmi məlumat yoxdur. Xalq arasında həmişə müqəddəslik, inam, etibar zirvəsi kimi qalıb və bilirəm ki, əbədi olaraq da qalacaqdır. Kəndin ərazisində Qarapir adlı bir dağ da ucalır. Bu dağ Bibqətəl dağı ilə qarşı – qarşıya dayanır. Hər iki dağ aşırımlar vasitəsilə bir – biri ilə əlaqələnir. Hər iki dağ bir – birindən ayıran, mənbəyi əsasən Nazağa alan yurddan başlayan Xırda çaydır (Suyu az, məsafəsi qısa olduğuna görə el arasında Xırda çay adlanır). Dağın nə üçün Qara pir adlandırılması haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Əgər pir sözü dinlə bağlı Qara sözünün sonuna artırılıbsa, bunu bir tərəfdən dinlə bağlayıb yaşını islamdan sonrakı dövrə bağlamaq olar. Ancaq bilirəm ki, dağların yaşı təbiət yaranan zamandan

hesablanır və onlara yaş vermək qeyri – mümkündür. Ancaq Qarapir dağının lap zirvəsində bir pir də yerləşir. Əlləri hər yerdən üzülən bütün əlacsızlar bu pira üz tutmaq məcburiyyətində qalırlar.

Qara pir – birinci növ təyini söz birləşməsi şəklində formalaşan bu onomastik vahidin birinci tərəfi qara, sifətindən, ikinci tərəfi isə ismindən ibarətdir.

AKTUALLIQ:

Dünyada gözlə görünən, yaxud, gözlə görünməyən nə varsa hamısı sözdür, sözdən ibarətdir. Söz olmasa, nə dağı dağdan, nə bulağı bulaqdan, nə də insanı insandan ayırmaq mümkün olar. Həyatda hər nə varsa, hər hansı birini tapmaqda ilk növbədə köməyimizə çatan söz olur. Ən yüksək zirvədən tutmuş, ən kiçik nöqtəni belə tapmaqda köməyimizə ilk çatan söz olur. O söz ki, onun arxasında insan dayanır, çay dayanır, bulaq, dağ, qaya, ağır dayanır. Bir balaca düşüncəyə daldıqda görürük ki, ətrafımızdakılarla bərabər, özümüz də sözlük, sözdən ibarətlik. Hər bir kəsin kimliyinin, nəçiliyinin hansı peşə sahibi olduğunun, harada yaşadığının önündə söz dayanır. Biz o sözdən tutub axtardığımız nöqtənin kəşfinə nail oluruq.

Bu yazıda biz Ordubad rayonunun ərazisində yerləşən, öz zəngin keçmiş, qonaqpərvərliyi və füsunkar gözəlliyi ilə görənlərin yaddaşından əbədi olaraq silinməyən Tivi kəndi ərazisinə daxil olan toponimlərdən bəhs edəcəyik. Azərbaycanın bütün bölgələrinin, hər bir kiçik coğrafi məkanın adlandırılması məsələsinin öyrənilməsi, etimologiyasının araşdırılması, dil xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi müasir Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biridir.

TƏDQIQAT İŞİNİN METODLARI:

Tivi kəndinin onomastikasının öyrənilməsi, tədqiqi zamanı, əsasən, müqayisəli-qarşılaşdırılmalı və statistik metodlardan istifadə edilmiş, müasir dilçilik üsulları tətbiq edilmişdir.

NƏTİCƏ:

Onomastik vahidlərin tarixini, əmələ gəlməsi yollarını, hansı tarixdən yaranmasını dəqiqləşdirib aydınlaşdırmaq üçün elə bilirəm ki, tək-cə dilçilərin tədqiqləri yetərli nəticəyə gətirib çıxara bilməz.

Mənə belə gəlir ki, hər bir onomastik vahidin arxasında böyük bir tarixi maraqlı bir əfsanə, ağılasığmaz bir hikmət dayanır. Bu vahidlərin aydınlaşdırılıb obyektiv gerçəkliyin ortaya çıxarılması üçün, tək-cə dilçilərin apardığı axtarışların istənilən nəticəni verəcəyinə inanmıram. Bu cür toponimlərin istənilən səviyyədə izah edilib aydınlaşdırılmasında tək – tək alimlərin

fəaliyyəti deyil, ümumiyyətlə qabaqcıl tarixçi, coğrafiyaçı və dilçi alimlərdən ibarət böyük – böyük qrupların ardıcıl fəaliyyəti gərəkdir.

Ədəbiyyat

- 1.A.Qurbanov. Azərbaycan onomologiyasının əsasları. 2 cilddə. Bakı, 2004
- 2.A.Axundov. Torpağın köksündə tarixin izləri. Bakı, “Gənclik”, 1983
- 3.Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti. “Maarif”. Bakı, 1981
- 4.Axundov A. Onomastik vahid, onun mahiyyəti və dil sistemində yeri. Azərbaycan onomastikası problemləri. Bakı: API, 1988.
- 5.Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1988.
- 6.Sadoglu Hüseyin. Türkiyə’de ulusçuluk ve dil politikaları. 2. Basım, İstanbul: “Bilgi Üniversitesi Yayınları”, 2010, 383 s.
- 7.Turan Serafettin. Atatürk ve Ulusal Dil. “Yenigün Haber Ajansı”, 1998, 107 s. (iybş 5) s. 19),
- 8.Xəlilov Buludxan. Azərbaycan dili: milli varlığımız, mənəvi sərvətimiz. Bakı: “Bakı Çap Evi”, 2013, 268 s.
- 9.Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: “Elm və təhsil”, 2012, 686 s.